

1 HISTORISCHE SITUERING

De jaarverslaggeving in Nederland heeft zich ontwikkeld onder invloed van een groot aantal factoren, soms met tegenstrijdig effect en vaak wisselend van kracht in de loop van de tijd. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste componenten van de context van de verslaggeving in een globale chronologische volgorde uiteengezet.

De boekhouding

De oorsprong van de jaarrekening, zoals hier gedefinieerd, ligt in de geschiedenis van het dubbel boekhouden. Daaruit komt immers de voor de jaarrekening kenmerkende taal van debet en credit voort. Hoewel de oorsprong van het dubbel boekhouden nog steeds object van onderzoek is, is wel duidelijk dat de vroegste vormen van dubbel boekhouden in het middeleeuwse Italië zijn aangetroffen. Aan het begin van de zeventiende eeuw werd het 'Italiaans-' of 'koopmansboekhouden' in geheel West Europa onderwezen en, op wisselende schaal, ook daadwerkelijk toegepast.

Duidelijk is ook dat de boekhouding in eerste instantie uitsluitend bedoeld was ter ondersteuning van de ondernemingsleiding zelf. Het ging vooral om het systematisch administreren van kasmiddelen, voorraden, vorderingen en schulden, zodat geen waarden per ongeluk of met kwade opzet aan de huishouding onttrokken konden worden. De dubbele registratie van transacties (bijvoorbeeld de toename van schulden en de toename van de voorraad bij inkoop op rekening) was een hulpmiddel om de volledigheid en de juistheid van de administratie te beoordelen. Het accent lag dus vooral op de informatieve waarde van de individuele grootboekrekening waarmee een specifieke post (een vordering, een partij goederen, een reis) beheerd kon worden. Uitsluitend de fysieke beperkingen van het grootboek maakten het nodig om (wanneer het grootboek 'vol' was) de rekeningen te sluiten en de saldi over te brengen naar een nieuw grootboek.

Geleidelijk aan groeide het besef dat een overzicht van deze saldi bruikbaar was om de gang van zaken in de onderneming meer inzichtelijk te maken. Wanneer men het grootboek opent met de rekeningen voor alle bezittingen te debiteren en de rekeningen van de schulden te crediteren kan men het verschil tussen debet en credit boeken op een rekening 'kapitaal' of 'eigen vermogen'. Hierdoor is het grootboek per definitie in evenwicht, en kan men een overzicht van alle rekeningsaldi voorstellen als een balans. De vergelijking van twee balansen op opeenvolgende tijdstippen laat zien of het eigen vermogen is toe- of afgenomen, en dus of de onderneming als geheel winst gemaakt heeft of verlies.

Om mutaties in het eigen vermogen goed te kunnen interpreteren is wel een wat meer geavanceerde organisatie van het grootboek nodig. Het is bijvoorbeeld nodig om aparte rekeningen te introduceren voor transacties met eigenaren, om te voorkomen dat een kapitaalstorting als winst wordt gezien. Ook is het mogelijk om kosten en opbrengsten in meer detail afzonderlijk te registreren (in plaats van, bijvoorbeeld, alle kosten en opbrengsten met betrekking tot een partij goederen op één rekening te boeken). Hierdoor ontstaat de mogelijkheid om de mutaties in het eigen vermogen te verzamelen op een aparte grootboekrekening, de winst-en-verliesrekening, die inzichtelijk maakt welk deel van de totale vermogensmutatie veroorzaakt wordt door bijvoorbeeld de marge op verkochte goederen, rentekosten en dergelijke. Een logische stap was vervolgens om de boeken periodiek, eens per jaar, te sluiten om een balans en winst-en-verliesrekening op te kunnen stellen.

Rekening en verantwoording

Het is aannemelijk dat slechts de grotere ondernemingen in de zeventiende en achttiende eeuw werkten met een dubbele boekhouding, zoals gezegd vrijwel uitsluitend voor intern gebruik, ter ondersteuning van de leiding van de onderneming. Toch zien we in die periode ook de eerste aanzetten voor een meer extern gebruik van de boekhouding, en in het bijzonder van de balans en winst-en-verliesrekening, en wel bij de voorlopers van de latere naamloze vennootschap.¹ De Verenigde Oost-Indische Compagnie is natuurlijk de bekendste 'oer-NV', maar daarnaast werden meer compagnieën of vennootschappen opgericht, die in meer of mindere mate beperkte aansprakelijkheid van de participanten of vennoten bezaten of claimden. Het ontstaan van een 'principaal-agent' situatie, waarin een grotere groep aandeelhouders het beheer delegeert aan een bestuurder, bracht als vanzelf de roep om rekening en verantwoording met zich mee. En omdat tot diep in de negentiende eeuw het informatiesysteem van de meeste ondernemingen nagenoeg samenviel met de boekhouding, lag het voor de hand om de rekening en verantwoording te baseren op balans en winst-en-verliesrekening. Ook het bestuur had ten slotte weinig anders in handen.

Het interne karakter van de boekhouding bracht met zich mee dat bestuurders meestal terughoudend waren om deze vertrouwelijke en waarschijnlijk concurrentiegevoelige informatie te verspreiden. Het voorbeeld van de VOC laat zien dat het publiceren van een jaarrekening allerm minst als een natuurlijke stap werd gezien. Hoewel de eerste octrooien van de VOC bepalingen bevatten over het overleggen van de rekening aan een vergadering waar alle participanten toegang hadden, zijn deze bepalingen niet of nauwelijks nageleefd. Vanaf 1647 voorzag het octrooi slechts in het voorleggen van de rekening aan een besloten vergadering van vier gedeputeerde hoofdparticipanten. Ook bij andere vennootschappen

is sprake van zeer beperkte verantwoording, meestal slechts aan kleine groepen van gedelegeerde aandeelhouders waaruit zich geleidelijk de latere raden van commissarissen zouden ontwikkelen.

Voor veel kleine ondernemingen is deze situatie nog steeds zeer herkenbaar. Hun jaarrekening is uitsluitend bestemd voor gebruik door de directeur-grootaandeelhouder, of voor verspreiding in een besloten kring van familie-aandeelhouders. De jaarrekening dient als basis om het bestuur décharge te verlenen over het gevoerde beheer, en als grondslag voor de bepaling van het uit te keren dividend.

Deze ‘corporate governance’ functie van de jaarrekening is de eerste die in veel landen in het vennootschapsrecht is onderkend. Ook in Nederland was dat zo, maar dit bleef wel beperkt tot een zeer lichte vorm van wettelijke bemoeienis met de jaarrekening. Tot in de twintigste eeuw bleef het uitgangspunt dat de vennootschap een contract was, en dat het tot de verantwoordelijkheid van de contracterende partijen zelf behoorde om hun belangen veilig te stellen.

Beleggers en crediteuren

Naarmate de economische betekenis van de naamloze vennootschap toenam (het aantal NV’s in Nederland steeg van minder dan 150 in 1850 naar ruim 5000 in 1910), kreeg de jaarrekening geleidelijk aan ook een rol ten opzichte van ‘derden’ die niet in formele zin deelnamen aan het vennootschappelijk contract, in het bijzonder potentiële aandeelhouders (beleggers) en crediteuren.

Ondanks de sfeer van vertrouwelijkheid die van origine rond de jaarrekening hing, werd het in de loop van de negentiende eeuw geleidelijk gebruikelijk dat in elk geval voor NV’s met een beursnotering de jaarrekening publiek beschikbaar kwam. Ook al werkten de ondernemingen zelf hier in eerste instantie niet actief aan mee, toch was het veelal niet te vermijden dat de cijfers gingen circuleren. Voor ondernemingen met aandelen aan toonder (dat wil zeggen, niet op naam) en relatief veel kleine aandeelhouders werd de scheidslijn tussen aandeelhouders en derden wel erg dun. Meer positief ontstond het besef dat publicatie van jaarcijfers ook van belang was voor de verhandelbaarheid van het aandeel, en dat een bepaalde mate van financiële transparantie juist in het belang van de vennootschap en haar aandeelhouders was. De jaarrekening kreeg daarmee, naast de verantwoordingsfunctie, een functie bij het ondersteunen van toekomstige aandeelhouders bij het nemen van hun beleggingsbeslissingen. Hoewel er tot in de jaren dertig van de twintigste eeuw geen formeel recht van buitenstaanders op jaarrekeningen bestond, was het al vanaf circa 1875 min of meer vanzelfsprekend dat jaarrekeningen van beursgenoteerde ondernemingen publiek beschikbaar waren.

Gezien deze ontwikkeling lag het voor de hand om de vraag te stellen of de jaarrekening dan niet voor alle NV’s, en niet alleen die met

een beursnotering, verplicht zou moeten worden. Betoogd werd dat de beperkte aansprakelijkheid in feite een privilege was dat door de staat aan de vennoten werd toegekend, en dat hierdoor andere partijen in de maatschappij, vooral crediteuren, potentieel konden worden benadeeld. Een waarborg was nodig. Sommigen zochten dit in een vorm van staats-toezicht, maar de heersende opvatting was dat crediteuren de middelen moesten krijgen om zichzelf te beschermen. Verplichte publicatie van de jaarrekening werd in die visie de prijs die de NV moest betalen voor het privilege van beperkte aansprakelijkheid. Het is vanuit deze motivering, en niet zozeer omwille van de ondersteuning van beleggers, dat in de decennia rond de eeuwwisseling in de meeste Europese landen een publicatieplicht voor de jaarrekening van NV's werd ingevoerd. Nederland volgde uiteindelijk ook, zij het dat deze verplichting pas in de jaren dertig van kracht werd.

Ontstaan van conventionele normen voor de jaarrekening

In de praktijk en het onderwijs van het koopmansboekhouden waren in de loop der eeuwen op pragmatische basis gestandaardiseerde boekingen ontwikkeld voor de meest voorkomende handelstransacties en de daarmee samenhangende financieringsvormen. Voor een eenvoudige handelsonderneming kon de balans dan ook vrijwel rechtstreeks uit het grootboek worden overgenomen, zolang hierin maar alle transacties met derden werden geboekt wanneer zij zich voordeden.

Dit ligt anders voor ondernemingen met belangrijke kapitaalgoederen met een lange levensduur en/of voor productieondernemingen. Hoewel dergelijke ondernemingen ook in de zeventiende en achttiende eeuw al voorkwamen en er ook toen al over geschikte boekingen werd nagedacht, kwam dit punt vooral in de negentiende eeuw naar voren met de opkomst van de spoorwegen, de stoomschepen en de industriële massaproductie.

Voor kapitaalgoederen was het niet wenselijk om de verwervingsprijs bij aanschaf in één keer als kosten af te boeken. Hierdoor zouden deze productiemiddelen uit de administratie verdwijnen wat voor een goed beheer niet bevorderlijk was. Maar het was ook niet logisch om de verwervingsprijs (na verwerking in de boeken ook vaak historische kostprijs genoemd) ongewijzigd in het debet van een rekening op de balans te laten staan tot het einde van de levensduur, omdat dan vaak opeens een groot verlies genomen zou moeten worden. Als voor de hand liggende tussenweg tussen deze uitersten ontstond de gedachte van geleidelijke afschrijving. Voor productieondernemingen bestond de noodzaak om het verbruik van grond- en hulpstoffen, en misschien ook wel een deel van de afschrijvingen, op een of andere manier door te belasten naar de boekwaarde van de eindproducten.

Door technische en economische ontwikkelingen werden daarom,

ten opzichte van de eenvoudige handelsonderneming, voor steeds meer ondernemingen allerlei aanvullende boekingen nodig die niet samenhangen met externe transacties. Enigszins gechargeerd gezegd krijgt daarvoor de boekhouding in toenemende mate het karakter van een door de onderneming vormgegeven papieren werkelijkheid. Zolang de boekhouding uitsluitend voor intern gebruik bestemd is, is dat niet bezwaarlijk of hoogstens een probleem voor de ondernemingsleiding zelf. Maar zodra een op deze boekhouding gebaseerde jaarrekening wordt gepubliceerd, komt vanzelf de vraag op of de onderneming 'zomaar' ervoor kan kiezen om de winst hoger of lager voor te stellen, bijvoorbeeld door het veranderen van afschrijvingstermijnen of het wijzigen van de kostprijsberekening van de voorraad gereed product. Het is dus te begrijpen dat in de late negentiende en vroege twintigste eeuw geregeld de gedachte wordt geopperd van gestandaardiseerde rekeningsschema's en verplichte afschrijvingstermijnen. Hoewel hiermee in het buitenland wel gewerkt is, overheerste in Nederland lange tijd de gedachte dat het vanwege de grote verscheidenheid van ondernemingen niet mogelijk was om ook maar enigszins gedetailleerde voorschriften te geven. Het duurde dan ook tot 1970 voordat de eerste wettelijke voorschriften voor waardering en resultaatbepaling tot stand kwamen.

Lang voor die tijd waren echter al in de praktijk van de verslaggeving bepaalde conventies gegroeid. Veruit de belangrijkste hiervan was het zogenaamde voorzichtigheidsprincipe, dat niet alleen in Nederland maar ook elders in de wereld de financiële verslaggeving tot aan de Tweede Wereldoorlog typeerde en vaak nog lang daarna doorwerkte. Met voorzichtigheid of conservatisme wordt bedoeld dat de waarde van activa op de balans liever te laag dan te hoog wordt voorgesteld, dat verliezen en kosten zo snel mogelijk worden genomen, en dat verantwoording van winsten wordt uitgesteld tot hun realisatie zeker is. Traditioneel werd dit ook wel verwoord als de norm van de 'minimumpositie': de lezer van de jaarrekening mag er van uitgaan dat de positie van de onderneming niet ongunstiger is dan door de jaarrekening wordt voorgesteld. Hoewel voorzichtigheid nog steeds een erg globale norm is, heeft het wel een aantal heel praktische implicaties, zoals de regel dat voorraden worden afgewaarderd naar hun verwachte opbrengstwaarde zodra deze lager is dan de boekwaarde, en dat voorzieningen worden gevormd voor verwachte of onzekere verplichtingen.

De universele populariteit van het voorzichtigheidsbeginsel wordt wel verklaard omdat het een eenvoudige, maar tamelijk robuuste en kosteneffectieve bijdrage zou leveren aan de beheersing van onvermijdelijke belangenconflicten rond de onderneming (deze conflicten worden in de economische literatuur behandeld onder het trefwoord van principaal-agent problemen). Crediteuren en andere schuldeisers weten op welke activa zij ten minste verhaal kunnen halen bij faillissement, en weten dat aandeelhouders beperkt worden in hun mogelijkheden om de onderneming door excessieve dividenduitkeringen uit te hollen. Aandeelhouders

weten dat de ondernemingsleiding de winst, en daarmee de eigen prestaties, niet al te rooskleurig kan voorstellen. Aandeelhouders en ondernemingsleiding zijn gerust dat door publicatie van de jaarrekening niet al te veel concurrentiegevoelige informatie bekend wordt.

Voorzichtigheid heeft natuurlijk ook nadelen. Het kan leiden tot de vorming van stille en geheime reserves, waardoor de mogelijkheden van winstmanipulatie eerder toe- dan afnemen. In extreme mate doorgevoerd, bijvoorbeeld bij waardering van alle activa tegen $f_{1,-}$, leidt het tot vrijwel nietszeggende balansen en juist tot een onvoorzichtige voorstelling van de winst omdat tegenover de opbrengsten in latere perioden niet meer de daarvoor gemaakte kosten worden gezet. Het voorzichtigheidsprincipe is ook niet bevorderlijk voor de verhandelbaarheid van aandelen. Het benadeelt nieuwe aandeelhouders ten gunste van verkopende aandeelhouders als de laatsten over inside-informatie beschikken. Verkopende aandeelhouders zonder inside-informatie worden benadeeld ten gunste van de aandeelhouders die blijven zitten, omdat de kopers een lagere prijs betalen.

De accountantscontrole

Het ontbreken van eenduidige verslaggevingsnormen, alsmede de altijd aanwezige mogelijkheid van regelrechte fraude, leidden tot de noodzaak van een vorm van controle van de jaarrekening. Zoals boven aangegeven werd de oplossing in eerste instantie gezocht in het aanwijzen van gedelegeerde aandeelhouders die namens de anderen de rekening en verantwoording moesten beoordelen. In de negentiende eeuw werd dit een functie van commissarissen, soms van in het bijzonder aangewezen balanscommissarissen. In landen als Frankrijk en België werd de functie van deze 'commissaire aux comptes' ook wettelijk verankerd. In Nederland werd, in navolging van het Verenigd Koninkrijk, een andere weg gekozen. In het Verenigd Koninkrijk ontstond in het midden van de negentiende eeuw een gespecialiseerde beroepsgroep van 'accountants' die, zonder onderliggende wettelijke verplichting, het controleren van jaarrekeningen tot een gevestigde vorm van dienstverlening maakten. In Nederland dienden de eerste accountants zich aan in de jaren tachtig van de negentiende eeuw, in de nasleep van de geruchtmakende Pincoffs-affaire waarbij aan het licht kwam dat miljoenenverliezen van de Afrikaansche Handelsvereniging gedurende enkele jaren aan het oog onttrokken waren door onregelmatigheden in de administratie en vervalste balansen.² Tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw was het Nederlandse accountantsberoep een zuiver privaatrechtelijke aangelegenheid, zonder enige vorm van overheidsregulering. Hoewel het accountantsberoep dus door iedereen kon worden uitgeoefend, wisten de belangrijkste beroepsverenigingen van accountants door strikte opleidingseisen en intern tuchtrecht een gedegen reputatie op te bouwen. De leden van deze verenigingen, in het bijzonder het in 1895

opgerichte Nederlands Instituut van Accountants, domineerden hierdoor de markt voor de grote controleopdrachten. Rond 1940 omvatte deze markt een groot deel van de beursgenoteerde ondernemingen.

Bedrijfseconomische opvattingen

Mede gezien het ontbreken van een wettelijke controleplicht is het wellicht begrijpelijk dat het Nederlandse accountantsberoep niet heeft geprobeerd om dwingende regels voor de verslaggeving te formuleren. Wat het beroep wel gedaan heeft, in een voor Nederland typerende ontwikkeling, is het ontwikkelen van een normatief kader dat wel degelijk invloed op de verslaggevingspraktijk heeft uitgeoefend via de weg van opleidingen en advisering.

Deze ontwikkeling is vooral toe te schrijven aan Théodore Limperg (1879-1961). Als jonge accountant van de tweede generatie streefde hij ernaar de status van het accountantsberoep te verhogen door grondige doordenking van de principes van de beroepsuitoefening en strikte kwaliteitsbewaking. Als het ware en passant werd hij hiermee in de jaren twintig een van de grondleggers van de bedrijfseconomie als wetenschappelijke discipline in Nederland, omdat het zijns inziens nodig was accountants een academische vooropleiding te geven.

De belangrijkste bijdrage van Limperg aan het denken over de jaarrekening is zijn theorie van de vervangingswaarde. Volgens deze theorie dient bij de kostprijsbepaling (en in latere versies ook bij de balanswaardering) uitgegaan te worden van de actuele vervangingswaarden van de opgeofferde (en nog beschikbare) productiemiddelen. Praktisch betekende dit dat materiële vaste activa en voorraden op elke balansdatum geherwaardeerd moesten worden naar actuele waarden. Hiermee werd gebroken met een eeuwenoude traditie dat de cijfers in een jaarrekening in principe afgeleid zijn van historische prijzen en feitelijke transacties die, vroeger of later, via een proces van toerekening in het resultaat tot uitdrukking komen.

Hoewel het herwaarderen van balansposten op het eerste gezicht misschien onvoorzichtig lijkt, bestond voor Limperg de praktische betekenis van vervangingswaardeleer juist in een beter doordachte vorm van voorzichtigheid. Door het voortdurend actualiseren van de kostprijzen werd voorkomen dat winsten in tijden van inflatie kunstmatig werden opgeblazen doordat omzetten op basis van huidige prijzen werden afgezet tegen kostprijzen op basis van lagere historische prijzen. Winstbepaling op basis van vervangingswaarde leidde automatisch tot een voorzichtiger dividendbeleid waarbij voldoende middelen in de onderneming bleven voor de vervanging van de huidige activa.

Limperg's ideeën werden voor een belangrijk deel bepaald in de periode van sterke prijsstijgingen kort na de Eerste Wereldoorlog. In Duitsland, waar de hyperinflatie in die periode een nog veel sterkere impuls

gaf aan het opnieuw doordenken van de theorie van de winstbepaling, ontstond een omvangrijke literatuur op dit punt die ook in Nederland grote invloed kreeg. Maar omdat vanaf het midden van de jaren twintig sprake was van prijsstabiliteit bleef de vervangingswaardegedachte vooral een theoretisch ideaal. Het was overigens wel een ideaal dat via de accountantsopleidingen en de bedrijfseconomische studierichtingen aan de universiteiten breed gedeeld werd. En of men de ideeën van Limperg nu verdedigde of bestreed, de toon van het debat was veranderd. De jaarrekening werd minder dan voorheen in uitsluitend juridische termen besproken, of slechts gezien als het resultaat van conventies. Het uitgangspunt werd geaccepteerd dat het mogelijk was om theoretische normen voor de verslaggeving rationeel af te leiden van bedrijfseconomische principes. Na de Tweede Wereldoorlog begon deze bedrijfseconomische beweging ook invloed uit te oefenen op de praktijk. Verschillende factoren speelden hierbij een rol. Eén aspect was dat het enige tijd vergde voordat de in de jaren twintig en dertig volgens de nieuwere inzichten geschoolde jongelui leidinggevende posities begonnen in te nemen. Een ander aspect was dat in de na-oorlogse situatie de praktische aantrekkelijkheid van de vervangingswaardeleer sterk was toegenomen. De prijzen stegen weer snel, en met het oog op de investeringen voor herstel en wederopbouw bestond er een grote behoefte om winsthouding ten opzichte van aandeelhouders te rechtvaardigen. Daarnaast werd het aantrekkelijk om de overheid er op te kunnen wijzen dat de vervangingswaarde in de praktijk daadwerkelijk werd toegepast: dit maakte het geloofwaardiger om ook voor toepassing van vervangingswaarde te pleiten in de context van de toen bestaande prijscontroles, en van de tijdens de oorlog ingevoerde winstbelasting (ter vervanging van de voorheen bestaande dividendbelasting).

Van de jaren vijftig tot in de jaren tachtig werd de vervangingswaarde in verschillende varianten door een substantiële minderheid van de Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen toegepast. De jaarrekening van Philips gold hierbij lange tijd als het toonaangevende voorbeeld, dat ook in het buitenland veel aandacht trok.³ Na het wegebben van de inflatiegolf volgend op de oliecrises van de jaren zeventig verdween echter geleidelijk de belangstelling voor inflation accounting in het algemeen, en toepassing van de vervangingswaardeleer in het bijzonder.

Investor relations en de invloed van de Verenigde Staten

De toenemende oriëntatie op de Verenigde Staten in de jaren na de oorlog, die op veel terreinen zichtbaar was, liet ook de jaarrekening niet onberoerd. In tegenstelling tot de enigszins academische benadering van de verslaggeving die in Nederland mede onder invloed van Limperg in zwang was gekomen, was in de Verenigde Staten sinds de jaren dertig een belangrijke vernieuwing van de verslaggeving op een veel meer pragmatische basis te zien.

De New Deal had geleid tot een mate van overheidsbemoeienis met de jaarrekening die in Europa op dat moment nog volstrekt ondenkbaar was. De in 1934 opgerichte Securities and Exchange Commission (SEC), een overheidsorganisatie, kreeg de bevoegdheid om dwingende algemene voorschriften en individuele aanwijzingen te geven aan beursgenoteerde ondernemingen over de inrichting van hun verslaggeving. Uitgangspunt bij de taak van de SEC was de bescherming van de belangen van investeerders, naar aanleiding van de traumatische ervaring van de beurskrach van 1929. Hoewel de bevoegdheden van de SEC zich ook uitstrekten tot de grondslagen van vermogens- en resultaatbepaling was haar invloed vooral zichtbaar door een sterke uitbreiding van de toelichting op de jaarrekening.

Met deze sterke nadruk op transparantie (disclosure) ging de SEC niet echt tegen de stroom in. Ook in de Verenigde Staten ontwikkelde de jaarrekening zich van juridisch verantwoordingsdocument tot een bron van informatie voor potentiële beleggers. Veel ondernemingen zagen zelf het belang in van wat, sinds de jaren vijftig, bekend staat als investor relations. Het gevolg voor het jaarverslag was niet alleen aan de oppervlakte zichtbaar door een toenemend gebruik van foto's en kleurendruk en de inzet van professionele tekstschrijvers, maar ook door een substantiële toename van de informatieve waarde van het jaarverslag, inclusief de jaarrekening.

In Nederland werd deze ontwikkeling in eerste instantie gesignaleerd door de grote internationale ondernemingen zoals Philips, Unilever en Koninklijke/Shell. Zij voerden eind jaren veertig, begin jaren vijftig belangrijke veranderingen door in hun verslaggeving, primair geïnspireerd door het Amerikaanse voorbeeld. Met name bij Philips, dat zoals eerder aangegeven een prominente toepasser van de vervangingswaardegedachte was, was zichtbaar hoe deze ontwikkeling zowel bepaald werd door Amerikaanse invloeden als inheemse factoren zoals de dominante positie van het Nederlandse accountantsberoep bij het ontwikkelen van bedrijfseconomische inzichten.

De vermaatschappelijking van de onderneming

Een andere na-oorlogse ontwikkeling met betekenis voor de verslaggeving is samen te vatten onder de noemer van de vermaatschappelijking van de onderneming. Er ontstond brede steun voor de gedachte dat de onderneming, en vooral de door de naamloze vennootschap gedreven grotere onderneming, niet langer uitsluitend gezien kon worden in termen van het contract tussen vermogensverschaffers (aandeelhouders) en het management. Een nieuwe opvatting over de taak van de ondernemingsleiding was nodig, waarin zij haar verantwoordelijkheid voor alle betrokken partijen, vooral de werknemers, maar ook de maatschappij als geheel, moest erkennen. Deze visie werd vooral, en ook al voor de

oorlog, in socialistische kring geopperd, maar kreeg ook tot op zekere hoogte steun binnen de confessionele en liberale partijen. De meningen liepen vooral uiteen rond de vraag welke gevolgen deze nieuwe visie moest hebben voor de zeggenschap in de onderneming, respectievelijk de vennootschap. Fundamentele debatten over nationalisatie, medezeggenschap van werknemers, de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en dergelijke waren het gevolg.⁴ Het bleek echter dat de verschillende partijen zich op één punt makkelijk konden verenigen, te weten de noodzaak van een modernisering van de jaarverslaggeving. Een jaarrekening die meer inzicht gaf in de positie en de resultaten van de onderneming kon gezien worden, hetzij als basis voor een verantwoorde uitoefening van medezeggenschap door werknemers of, meer abstract, het maatschappelijk verkeer, hetzij als een argument om verdergaande zeggenschapsaanspraken juist af te wijzen omdat de ondernemingsleiding op deze wijze aan zijn maatschappelijke verantwoordingsplicht zou hebben voldaan.

Bij het bereiken van deze consensus speelde zeker een rol dat binnen de toonaangevende bedrijven toch al gewerkt werd aan vernieuwing van de verslaggeving. In 1955 werd door de gezamenlijke Nederlandse werkgeversverbonden een rapport gepubliceerd, *Het Jaarverslag*, met aanbevelingen voor de verslaggevingspraktijk. Het rapport bevatte een best practice beschrijving die zowel gekleurd werd door inzichten uit de Amerikaanse investor relations als uit de Nederlandse bedrijfseconomische literatuur. Hoewel het rapport onmiskenbaar ook een defensief karakter had, gericht op het afweren van verdergaande hervormingen van het ondernemingsrecht (en dit gold in nog sterkere mate voor een vervolgrapport, *Verslaggeving verantwoording en voorlichting*, gepubliceerd in 1962), werd algemeen erkend dat de aanbevelingen van de werkgeversverbonden zonder meer vernieuwend waren. Het rapport heeft de verslaggeving in Nederland, in elk geval van de grotere ondernemingen, onmiskenbaar beïnvloed.

Op basis van deze rapporten konden de georganiseerde werkgevers in Nederland aanspraak maken op een mate van invloed bij het tot stand komen van verslaggevingsnormen die in weinig andere Europese landen geëvenaard werd. In het pakket van wetgeving dat in de loop van de jaren vijftig en zestig rond de hervorming van de onderneming werd ontwikkeld (invoering van het structuurregime voor grote ondernemingen, invoering en later uitbreiding van de bevoegdheden van medezeggenschapsraden), bevond zich ook de *Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen (WJO)* van 1970, de belangrijkste Nederlandse wetgeving rond de verslaggeving tot dan toe, en tevens de laatste die geheel op grond van binnenlandse ontwikkelingen tot stand kwam. De WJO werd sterk gekleurd door de veronderstelling dat het aan het bedrijfsleven en het accountantsberoep, geïnformeerd door de bedrijfseconomische wetenschap, kon worden overgelaten om op basis van enkele algemeen geformuleerde principes de normen voor de verslaggeving verder te ontwikkelen.

Europese harmonisatie

Bij het tot stand komen van de WJO was al duidelijk dat de wettelijke bepalingen rond de jaarrekening op niet al te lange termijn weer herzien moesten worden onder invloed van de Europese harmonisatie van het vennootschapsrecht. Op basis van het verdrag van Rome werd hieraan sinds de jaren zestig gewerkt met het oog op het tot stand komen van een gemeenschappelijke markt voor goederen en diensten, waarbij verschillen in verslaggeving als één van de te elimineren barrières werden gezien. Voor de verslaggeving zijn met name de Vierde (1978) en Zevende (1983) Richtlijn van belang geweest.

Los van specifieke aspecten die in het volgende hoofdstuk nader aan de orde komen, werden de Europese Richtlijnen vanuit het bredere historische perspectief in Nederland vooral als regressief gezien. In andere continentale EEG-lidstaten hadden ontwikkelingen, zoals invloed uit de Verenigde Staten of de opkomst van een bedrijfseconomische discipline gesteund door een sterk accountantsberoep, zich niet of in veel mindere mate voorgedaan. De Richtlijnen waren daarom hoofdzakelijk geïnspireerd door een juridische, men zou haast kunnen zeggen, negentiende-eeuwse visie op verslaggeving, waarin de bescherming van crediteuren tegen misbruik van beperkte aansprakelijkheid een belangrijke plaats innam. De Richtlijnen waren gericht op gestandaardiseerde schema's voor balans en winst-en-verliesrekening en legden bij de waardering en resultaatbepaling de nadruk op voorzichtigheid. Ideeën die in Nederland gangbaar waren geworden, zoals een dynamische visie op verslaggevingsnormen onder invloed van bedrijfseconomische inzichten en, voor beursgenoteerde ondernemingen, een oriëntatie van verslaggeving op de informatiebehoefte van beleggers, waren in de Richtlijnen nauwelijks terug te vinden. Het Nederlandse beleid bij de onderhandelingen over de Richtlijnen en later bij de implementatie was dan ook vooral gericht op het minimaliseren van de gevolgen voor de praktijk.

Opkomst van 'accounting standards'

Terwijl de Europese ontwikkelingen in Nederland met enige argwaan werden gevolgd, was er veel belangstelling voor de opkomst van het fenomeen van accounting standards in de Engelstalige wereld.⁵ Hiermee worden niet-wettelijke verslaggevingsregels bedoeld, uitgegeven door privaatrechtelijke organisaties met stilzwijgende of openlijke steun van de overheid. Ook van dit fenomeen liggen de wortels in de Verenigde Staten, waar de SEC in 1938 de feitelijke toezegging deed om de aanbevelingen over verslaggeving uitgegeven door een commissie van het American Institute of Accountants, als gezaghebbend te zullen erkennen. Ook in Canada en het Verenigd Koninkrijk werden in de jaren rond de Tweede Wereldoorlog door het accountantsberoep permanente commissies ingesteld om aanbevelingen te doen voor de verslaggeving. Hoewel de or-

ganisatie van deze standard setters in de verschillende landen geregeld werd gewijzigd, bleven zij elk voortbouwen aan een nationaal corpus van verslaggevingsnormen dat met name in de Verenigde Staten geleidelijk aan een indrukwekkende omvang bereikte.

In Nederland had het accountantsberoep geen vergelijkbare initiatieven genomen, maar paste het idee van privaatrechtelijke verslaggevingsnormen goed bij de het initiatief van de werkgeversorganisaties om aanbevelingen te publiceren. Het is dan ook niet toevallig dat bij het tot stand komen van de Wet op de Jaarrekening van 1970 de overheid de verwachting kenbaar maakte dat het georganiseerde bedrijfsleven het initiatief zou nemen om de algemeen geformuleerde wettelijke bepalingen nader uit te werken. Het gevolg was de oprichting van het zogenaamde Tripartiete Overleg, waarin werkgevers, werknemers en het accountantsberoep op basis van consensus aanbevelingen publiceerden, in eerste instantie onder de terughoudende titel 'Beschouwingen naar aanleiding van de Wet op de Jaarrekening van Ondernemingen'. Nadat het Tripartiete Overleg werd geherstructureerd tot Raad voor de Jaarverslaggeving verwierven de eveneens omgedoopte 'Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving' een steeds groter gezag.

Internationale harmonisatie

Op grond van de logica van nationale accounting standards werd in 1973 op Engels initiatief het International Accounting Standards Committee (IASC) opgericht. Deze commissie, bestaande uit vertegenwoordigers van nationale accountantsorganisaties, stelde zich ten doel om te komen tot een set internationaal toepasbare verslaggevingsnormen. Aanvankelijk bestonden deze international accounting standards vooral uit een compilatie op een betrekkelijk eenvoudig niveau van al bestaande regels uit de deelnemende landen. Vanaf het einde van de jaren tachtig verwierf het IASC zich echter geleidelijk aan een meer leidinggevende positie in de ontwikkeling van verslaggevingsnormen, zodat eind jaren negentig de international accounting standards aanmerkelijk stringenter waren dan de regels in de meeste landen, met uitzondering van enkele Engelstalige landen. Nationale standard setters, zoals de Raad voor de Jaarverslaggeving, gingen er meer en meer toe over hun regels aan die van het IASC aan te passen. In 2000 stelde de Europese Commissie voor om met ingang van 2005 de internationale standaarden verplicht toe te passen in de geconsolideerde jaarrekening van beursgenoteerde ondernemingen in de Europese Unie. Daarmee werd voor deze ondernemingen de geharmoniseerde wetgeving op basis van de Vierde en Zevende Richtlijn grotendeels irrelevant. Dit was niet alleen een formele verandering, maar ook een belangrijke inhoudelijke verschuiving. Zoals boven aangegeven waren de Europese Richtlijnen gebaseerd op een juridische visie op de jaarrekening, met een nadruk op crediteurenbescherming. In lijn met de

Amerikaanse benadering waren de internationale standaarden geheel gericht op informatieverschaffing aan beleggers. Dit bracht onder andere een veel sterkere nadruk op toekomstgerichte informatie met zich mee, tot uitdrukking komend in meer waarderingen op actuele waarden in plaats van de traditionele historische kosten.

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw zijn de internationale standaarden, tegenwoordig bekend als IFRS (International Financial Reporting Standards), nog volop in beweging. Onzeker is nog of zij zullen uitgroeien tot een daadwerkelijke wereldstandaard, of dat de grotere economieën zullen blijven vasthouden aan een vorm van nationale regels, zij het in belangrijke mate geharmoniseerd met IFRS. Ook is onduidelijk in hoeverre IFRS invloed zullen uitoefenen op de verslaggeving van kleinere, niet-genoteerde ondernemingen, waarvoor zij niet in de eerste plaats bedoeld zijn, of op de fiscale voorschriften.